

Spinoza in 107 vragen & antwoorden

Jan Knol

Spinoza

in 107
vragen &
antwoorden

WERELDBIBLIOTHEEK • AMSTERDAM

© Jan Knol 2015

Alle rechten voorbehouden

Ontwerp Bureau Beck

Uitgeverij Wereldbibliotheek Amsterdam

NUR 740 | ISBN 978 90 284 2635 1

Inhoud

Voorwoord 10

Spinoza's werken 11

- 1 *Waar hangt ons geluk van af?* 12
- 2 *Kunnen we iets weten?* 13
- 3 *Waartoe kan geloven verworden?* 14
- 4 *Vanwaar komt het verval van het geloven?* 15
- 5 *Wat is het verschil tussen geloven en weten?* 16
- 6 *Raken we zo niet troostrijke gedachten kwijt?* 18
- 7 *Is dan alles fout in de Bijbel?* 19
- 8 *Is God mensvormig?* 20
- 9 *Kan alleen een Persoon een persoon helen?* 21
- 10 *Wat is een goede naam voor het absoluut eindeloos Zijnde?* 22
- 11 *Wat is die ene Substantie?* 23
- 12 *Waarin zijn alle dingen?* 24
- 13 *Hoe luidt de gelijkenis van het wormpje in het bloed?* 25
- 14 *Wat wordt er met deze gelijkenis bedoeld?* 26
- 15 *Wat is het belang van deze kennis?* 27
- 16 *Wat verstaan we onder de attributen van God/Natuur?* 28
- 17 *Beïnvloeden Materie en Geest elkaar?* 29
- 18 *Hoe kunnen we de relatie tussen Materie en Geest uitbeelden?* 30
- 19 *Schakelen ook geestelijke zaken aaneen?* 32

- 20 *Wat zijn modi?* 33
- 21 *Hoe komen wij het best tot ons recht?* 34
- 22 *Zijn wij als modi eindig of oneindig?* 35
- 23 *Kunnen we God/Natuur kennen?* 36
- 24 *Wat is determinisme?* 37
- 25 *Is determinisme in strijd met vrijheid?* 38
- 26 *Maakt determinisme ons niet onvoorzichtig?* 39
- 27 *Bestaat toeval?* 40
- 28 *Bestaan wonderen?* 41
- 29 *Bestaat de vrije wil?* 42
- 30 *Is het niet beter ons gevoel van de vrije wil te relativiseren?* 43
- 31 *Hoe zit het met onze verantwoordelijkheid?* 44
- 32 *Wat verstaan we onder perfect?* 45
- 33 *Wat te zeggen over goed en kwaad, mooi en lelijk enzovoort?* 46
- 34 *Kunnen we dan niets met begrippen als goed, kwaad, mooi en lelijk?* 47
- 35 *Heeft God/Natuur een doel?* 48
- 36 *Vanwaar komen al die onvolmaaktigheden?* 49
- 37 *Waarom heeft God/Natuur niet alle mensen redelijk gemaakt?* 50
- 38 *Is God/Natuur vaak niet meedogenloos?* 51
- 39 *Moeten we ons laten leiden tot fatalisme?* 52
- 40 *Is er verschil tussen godskennis en natuurwetenschap?* 53
- 41 *Neemt de mens een uitzonderingspositie in de Natuur in?* 54

- 42 *Wat verstaan we onder een lichaam?* 55
- 43 *Hoe kunnen we ons eigen lichaam kennen?* 56
- 44 *Wat verstaan we onder de geest?* 57
- 45 *Heeft alleen de mens geest?* 58
- 46 *Heeft een atleet dan de grootste geest?* 59
- 47 *Wat is het eindeloos Verstand?* 60
- 48 *Is wat wij dwaling noemen opzettelijk?* 61
- 49 *Wat drijft ons van mindere tot betere kennis?* 62
- 50 *Kennen we de dingen zoals ze op zichzelf zijn?* 63
- 51 *Wat verstaan we onder de eerste kennissoort, de verbeelding?* 64
- 52 *Kan verbeelding ook niet heel mooi zijn?* 65
- 53 *Moeten we een goddelijke Al-kennis hebben?* 66
- 54 *Hoe kunnen we onze denkroutines doorbreken?* 67
- 55 *Wat verstaan we onder de tweede kennissoort, de rede?* 68
- 56 *Wat is het verschil tussen een waar en een adequaat idee?* 69
- 57 *Zijn ideeën levend?* 71
- 58 *Wat verstaan we onder de derde kennissoort, de intuïtie?* 72
- 59 *Hebben we zulke intuïtieve ervaringen vaak?* 74
- 60 *Wat is het streven van God/Natuur in alles en iedereen?* 75
- 61 *Kan iets of iemand zichzelf vernietigen?* 77
- 62 *Hebben we elkaar nodig?* 78
- 63 *Wat verstaan we onder een staat of overheid?* 79
- 64 *Wint het streven om er zo lang mogelijk te zijn?* 80
- 65 *Wat verstaan we onder handelen en lijden?* 81

- 66 *Wat is een affect?* 82
- 67 *Hebben alleen mensen affecten?* 83
- 68 *Wat verstaan we onder de affecten begeerte, blijdschap en verdriet?* 84
- 69 *Wat verstaan we onder de affecten liefde en haat?* 85
- 70 *Wat zijn passieve affecten?* 86
- 71 *Welke, vaak passieve, affecten zijn er nog meer?* 88
- 72 *Wat zijn uitsluitend actieve affecten?* 89
- 73 *Kunnen we affecten wetenschappelijk begrijpen?* 90
- 74 *Geef eens wat van die wetmatigheden?* 92
- 75 *Noem nog eens meer van die wetmatigheden?* 93
- 76 *Zijn er nog meer wetmatigheden te noemen?* 94
- 77 *Wat is ethisch goed?* 96
- 78 *Wat houdt de ware deugd in?* 97
- 79 *Hoe moeten we goed en slecht opvatten?* 98
- 80 *Wat is het verschil tussen menen en zeker weten?* 99
- 81 *Is het streven naar ons nut niet egoïstisch?* 100
- 82 *Wat is het loon van de deugd?* 101
- 83 *Is blijdschap altijd goed?* 102
- 84 *Is medelijden altijd goed?* 103
- 85 *Is berouw altijd goed?* 105
- 86 *Hadden we het anders kunnen doen?* 106
- 87 *Hoe zit dat met neerslachtigheid en hoogmoed?* 107
- 88 *Hoe kunnen passieve affecten overwonnen worden?* 108
- 89 *Welke leefregels kunnen we ons aanleren?* 109

- 90 *Wat verstaan we onder vrijheid?* 110
- 91 *Kunnen we honderd procent vrij zijn?* 111
- 92 *Waarom denkt een vrij mens zo weinig mogelijk?* 112
- 93 *Welke andere kenmerken van de vrije mens zijn er?* 113
- 94 *Hoe leren we accepteren?* 114
- 95 *Hoe worden we wat milder?* 115
- 96 *Hoe komt er zo een hoop energie vrij?* 116
- 97 *Mogen we het leven genieten?* 117
- 98 *Wat is ons hoogste goed?* 118
- 99 *Wat wordt bedoeld met 'in het licht der eeuwigheid'?* 119
- 100 *Wat verstaan we onder 'de intellectuele liefde tot God'?* 120
- 101 *Kunnen we een onpersoonlijke God/Natuur liefhebben?* 121
- 102 *Waaruit bestaat onze gelukzaligheid?* 122
- 103 *Wat is het verschil tussen de wetende en de onwetende?* 123
- 104 *Hoe voelen en merken we dat we eeuwig zijn?* 124
- 105 *Wat is onze enige troost in leven en sterven?* 125
- 106 *Mogen we ook anderen hierover vertellen?* 126
- 107 *Is de tot nu toe gewezen weg eenvoudig?* 127

Verder lezen 128

Voorwoord

Dit boekje is bedoeld om over een aantal fundamenteën van ons bestaan na te denken. Beschouw het als een soort vademecum waar af en toe, op een rustig moment, een stukje uit gelezen kan worden.

De zuilen waar Nederland decennialang op steunde, zijn geleidelijk aan geheel verdwenen. Toch voelen velen nog altijd de behoefte aan een nieuwe oriëntatie op aloude begrippen zoals God, levenszin, toeval, wonderen, zonde, goed en kwaad, deugd, vrije wil, eeuwigheid. De filosofie van Spinoza komt na drieënhalve eeuw steeds meer in de aandacht van de moderne mens te staan. Niet om als een nieuwe zuil de verdwenen zuilen te vervangen of om een nieuwe dogmatiek te verkondigen, maar om te dienen als een soort *habit of mind*.

De vragen en antwoorden in dit boekje zijn in de lijn van Spinoza's filosofie, de cursieve gedeelten in die antwoorden zijn citaten uit zijn werken.

Het getal 107 in de titel heeft geen diepere betekenis; het is het aantal vragen dat in de loop der jaren bij lezingen en cursussen over Spinoza ter tafel kwam. Moge dit boekje, dat met liefde geschreven is, strekken tot balsem voor de zoekende geest van jong en oud.

Jan Knol, mei 2015

Spinoza's werken

Korte Verhandeling van God, de Mensch en deszelfs welstand

(ca. 1660) (**hier afgekort als KV**)

Tractatus de Intellectus Emendatione (onvoltooid)

(ca. 1661)

Renati Des Cartes Principiorum Philosophiae Pars I en II

(1663)

Cogitata Metaphysica (1663)

Ethica (ca. 1661-1677) (**hier afgekort als E**)

I, II, III, IV, V zijn de vijf delen van de *Ethica*; de Arabische cijfers zijn de stellingen; ax is axioma; aanh is aanhangsel; bew is bewijs; def is definitie; def.aff is definitie van de affecten aan het slot van deel III; bijk is bijkomende stelling; lem is lemma; opm is opmerking; uitl is uitleg; hoofdst is hoofdstuk aan het eind van E IV; voorw is voorwoord.

Epistolae (1661-1676) (**hier afgekort als EP**)

Tractatus Theologico-Politicus (1670)

Tractatus Politicus (onvoltooid) (1675)

1

Waar hangt ons geluk van af?

.....

Zonder ergens achteraan te zitten, is leven onmogelijk. Wat we nastreven, kan onder drie hoedjes gevangen worden: rijkdom, eer en lust. Daarbij heeft ieder zijn eigen prioriteiten. Een politicus gaat het meer om eer dan om rijkdom; een bankier omgekeerd; een playboy gaat het vooral om lust. Moeilijk als het al is om deze zaken te verkrijgen, nog moeilijker is het om ze te behouden. Zomaar glijpen ze ons door de vingers; we hebben er geen controle over. Ook dringt op den duur zich de gedachte op: is dit nu alles? Maakt dit ons nu echt blijvend gelukkig? Ons geluk hangt af van de waarde van dat waaraan wij in liefde gehecht zijn. Is dat iets tijdelijks, dan is de liefde ervoor tijdelijk. Is dat iets eeuwig, dan is de liefde ervoor eeuwig. Maar wat is dat eeuwige, en kunnen we dat kennen?

2

Kunnen we iets weten?

.....

Twijfel heeft ook positieve kanten. Twijfel aan onze zintuiglijke waarnemingen is goed; de dingen zijn vaak anders dan zoals we ze opmerken. Maar als we zeggen dat we aan alles twijfelen, is dit met zichzelf in tegenspraak. Want dan twijfelen we toch aan één ding niet, en zijn we van één ding wel heel zeker, namelijk dat wij aan alles twijfelen. Bovendien, twijfelaars die ontkennen dat wij enige waarheid kunnen weten, doen zichzelf tekort. In de loop van duizenden jaren hebben mensen van simpele stenen werktuigen steeds vernuftiger gereedschappen ontwikkeld en uiteindelijk laptops en smartphones, en wie weet wat er nog volgt. In de denkwereld is het al niet anders; ook hier gaat men van simpel naar steeds complexer. Laten we gewoon beginnen bij de paar juiste ideeën die we al hebben. Bijvoorbeeld dat niets uit niets komt. En van daaruit alles opbouwen. Uit lagere gedachten ontwikkelen zich hogere en daaruit nog weer hogere enzovoort.

3

Waartoe kan geloven verworden?

.....

Als God een persoon boven of buiten de wereld is, is hij ons onbekend. En kunnen we hem slechts leren kennen door middel van openbaringen door profeten, priesters, heilige geschriften, tradities, heiligdommen, ceremoniën enzovoort. Dan is het een kwestie van erin te moeten geloven, ja of nee. Juist over die genoemde punten hebben mensen vaak onenigheid of nog erger. In plaats van dat ze liefde, vreugde, vrede, zelfbeheersing en trouw uitstralen, bestrijden en haten ze elkaar dan heftig. En verder zijn ze dan als christen, moslim, jood, boeddhist en hindoe alleen maar herkenbaar aan hun uiterlijke verschijning of kleding of doordat ze dit of dat heiligdom bezoeken, een eigen boek of tekst volgen of bij deze of die voorganger zweren. En niet herkenbaar aan liefde en vreedzaamheid en andere soortgelijke deugden.

4

Vanwaar komt het verval van het geloven?

.....

Zeker zijn er ook betere soorten geloof, die bestaan uit goede werken van rechtvaardigheid en naastenliefde. Toch ervaren ook zulke liefdevolle gelovige mensen steeds meer dat ze in een heel andere tijd leven dan in die Bijbelse tijd met zijn persoonlijke God, profeten, wonderen enzovoort.

Daarbij lopen ze het gevaar dat ze enerzijds in hun geloof in de Bijbelse wereld leven en anderzijds in hun wetenschap in een heel andere, moderne wereld. Dit brengt een gespletenheid met zich mee die velen niet langer uithouden. Van hieruit is ook de secularisatie te verklaren en het ineenzijgen van kerktorens. Het Bijbelse wereldbeeld komt niet gemakkelijk meer overeen met het modern wetenschappelijk begrip van mens en wereld.

5

Wat is het verschil tussen geloven en weten?

.....

Omdat God niet iemand boven of buiten onze wereld is, maar met het eindeloze, eeuwige Universum samenvalt, zoals een danser met zijn dans, kunnen we God uit de wereld leren kennen. God en de Natuur zijn identiek; we kunnen ook zeggen *God ofwel de Natuur*. Maar dan Natuur niet opgevat in de betekenis van een romantisch kikkerslootje met bloempjes en zo, maar als het eindeloze Heelal, materieel en geestelijk, met alles erop en eraan, wat wij goed en kwaad, mooi en lelijk, geordend en chaotisch *noemen*. Omdat wij er zelf deel van uitmaken, kunnen we God/Natuur leren kennen. In plaats van geloven en blindelings aanvaarden van heilige geschriften met hun min of meer mythische verhalen, wordt het dan een kwestie van weten:

DE ZIEL BETRACHT DE NABIJHEID GODS

Ik meende ook de Godheid woonde verre,
op enen troon, hoog boven maan en sterren,
en hief menigmaal mijn oog,
met diep verzuchten naar omhoog.
Maar toen u zich beliefde te openbaren,

toen zag ik niets van boven nedervaren;
maar in de grond van mijn gemoed,
daar werd het liefelijk en zoet.
Daar kwam u uit der diepten uitwaarts dringen,
en, als een bron, mijn dorstig hart bespringen.
Zodat ik u, ô God, bevond,
te zijn de grond van mijnen grond.

*Uit Jan Luijken (1649-1712), Jezus en de ziel
(Wereldbibliotheek, Amsterdam 1916)*

6

Raken we zo niet troostrijke gedachten kwijt?

.....

De wetenschap heeft ons geleerd dat alles niet om de aarde draait en alles op aarde niet om de mens. Dit heel oude wereldbeeld is verloren gegaan, en daarmee tegelijk de idee van een persoonlijke God, van een liefdevolle Vader in de hemel, van Adam en Eva, Jona in de walvis, Daniël in de leeuwenkuil, en van lopen over het water... Kunnen we al die oude, vertrouwde verhalen loslaten? Is dat geen verlies? En wat we uiteindelijk overhouden, hebben we daar genoeg aan? Gaat het niet zoals met het schillen van een ui? Als we lang genoeg doorschillen, houden we alleen nog maar tranen in de ogen over. Dat is het grote experiment waarin we vandaag leven. Maar we zullen zien dat er in dit eindeloze Universum toch wel een geschikt, bewoonbaar plekje en tijdje voor ons is. Ook al worden we eindeloos overtroffen door krachten die onze kennis en controle te boven gaan. Er zijn zelfs eeuwige perspectieven die zich voor ons zullen openen. Hierin vinden we een soort onsterfelijkheid die ons voorziet van troost als de misfortuinen van het leven ons dreigen te overweldigen.

Is dan alles fout in de Bijbel?
.....

Bijbeluitleggers die beweren dat de Bijbel van a tot z historisch onfeilbaar is, lezen hem gewoonweg niet zorgvuldig genoeg. Er staan bij nader inzien veel mythen, legenden, onbegrijpelijkheden, fouten, tegenstrijdigheden en herhalingen in. Bovendien is de Bijbel een min of meer lukrake verzameling van 66 boeken, afkomstig van verschillende schrijvers, eeuwen en plaatsen en met verschillende thema's. Maar als we ons hiertoe beperken, doen we de Bijbel toch tekort. Hij is van groot belang geweest voor de opbouw van onze westerse beschaving. Over het geheel genomen beveelt de Bijbel een verstandige levensstijl aan voor mensen die nog geen accurate natuurkennis hebben. Zoals: heb je naaste lief als jezelf en je Schepper bovenal; dood, steel en bedrieg niet; wees rechtvaardig; heb genade. Tot soortgelijke inzichten gaan we straks ook komen, maar dan niet meer op basis van *geloven* maar van *weten*.

8

Is God mensvormig?

.....

Als een driehoek zou kunnen spreken, zou hij zeggen dat God een perfecte driehoek is. En een cirkel zou zeggen dat Gods natuur perfect cirkelachtig is. Omdat mensen God niet kunnen zien, vergelijken ze hem met wat ze wel kunnen zien en hoogachten, zoals met een koning, een rechter, een vader, maar dan in volmaakte vorm. Maar als we God juist begrijpen, kan hij niet de soort persoon zijn zoals beschreven in de Bijbel. God bestaat niet uit een beperkt lichaam en beperkte geest en is niet aan hartstochten zoals haat, woede en jaloezie onderhevig. Als de Bijbel zegt dat God vertoornd is op zondaars en een rechter is die de handelingen van de mensen onderzoekt en vonnis velst, spreekt de Bijbel op menselijke wijze, in overeenstemming met de gangbare meningen van het volk. Ook heeft God niet iets naast zich zoals duivel of noodlot of wat ook maar zijn macht kan inbinden. Het wordt tijd om over het mythische geloof heen te stappen. God, of beter: God/Natuur is een absoluut oneindig wezen.